

УДК 37.091

Г. І. Харченко,

викладач

(Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти)

harchenko-2@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3083-2612

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається генеза поняття "комунікативні уміння" у науковій вітчизняній літературі, визначається важливість формування комунікативної компетенції учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Автор аналізує особливості формування комунікативних вмінь в контексті сучасної мовної політики, приділяє увагу комунікативному підходу як одному з пріоритетних, акцентує на важливості взаємозв'язку шкільної мовної освіти з реальними потребами суспільного життя.

Ключові слова: комунікативні уміння, комунікативна компетентність, спілкування, функції спілкування, навчальна взаємодія, комунікація, комунікативний підхід.

Постановка проблеми. Відродження національної школи та реформування освіти в Україні є вимогою часу. Цей процес зумовлений змінами у суспільно-політичному житті і засвідчений концепцією мовної освіти. Сучасна концепція національної освіти ставить перед кожним учителем української мови завдання: сприяти формуванню особистості, яка характеризується свідомим ставленням до рідної мови, розвиненим мовленням, мисленням, володіє вміннями й навичками вільно користуватися засобами мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності. Недостатня сформованість комунікативних умінь учнів, слабка мотивація навчання роблять питання формування комунікативної компетентності дуже актуальним. Саме у шкільному віці спілкування та взаємодія з навколишнім середовищем виходять на перший план. Спілкування є необхідною умовою життя людей, без якої неможливе повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій дитини, але й її особистості в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема спілкування є об'єктом вивчення філософів, психологів та педагогів (О. Аршавська, О. Беляєв, М. Васильєва, М. Вашуленко, Л. Виготський, Н. Волкова, Д. Ельконін, М. Каган, В. Кан-Калик, І. Кон, О. Леонт'єв та ін.). На взаємозв'язку шкільної мовної освіти з реальними потребами суспільного життя наголошували науковці М. Бунаков, Ф. Буслаєв, К. Ушинський, П. Фортунатов та ін. За реформування шкільного курсу української мови з урахуванням комунікативного підходу до її вивчення виступають сучасні українській та зарубіжні вчені О. Біляєв, Д. Богоявленський, М. Вашуленко, Н. Голуб, В. Новосолова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін. В даний час особлива увага в загальній педагогіці приділяється навчальній взаємодії як ефективному способу розвитку спілкування та формування комунікативних умінь школярів (Б. Анан'єв, Г. Бушуєва та ін.).

Метою статті є дослідити особливості формування комунікативних умінь школярів у навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу. Основною метою навчально-виховного процесу загальноосвітнього закладу є формування національно свідомої та духовно багатогої особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами мови. Для досягнення освітньої мети у школі найбільш відповідним є комунікативний та особистісно зорієнтований підходи до навчання. Вчителі-словесники, які комунікативний підхід у навчанні вважають одним з пріоритетних, повинні розвивати практичні навички дітей, пов'язані із застосуванням мовних засобів відповідно до орфоепічних, лексичних та граматичних норм літературної мови, вдосконалювати вміння учнів, що становлять основу комунікативних компетентностей школярів.

Сьогодні серед проблем мовної політики можна виділити відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями й практичними мовленнєвими вміннями, що позначається на характеристиках мовлення, породжує різного типу мовленнєві помилки. Тому актуальною є необхідність формування у школярів комунікативних умінь, навичок орієнтування в конкретних мовленнєвих ситуаціях, оволодіння правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є смисловим аспектом соціальної взаємодії, однією із найбільших загальних характеристик будь-якої діяльності. Комунікація – це нова форма політичної, наукової, організаційної та технічної сили в суспільстві, за допомогою якої людина включається у зовнішнє середовище, здійснюється обмін думками або інформацією для забезпечення взаєморозуміння.

У сучасному тлумаченні поняття спілкування – складний багатогранний процес, який може виступати в один одночасно як процес взаємодії індивідів між собою, як інформаційний процес, як процес співпереживання і взаємного розуміння між людьми [1].

У своїх дослідження науковці (О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Варзацька, Н. Голуб та ін.) визначають наступні функції спілкування: комунікативну (обмін і передача інформації), інтерактивну (потреба впливу на інших людей) та перцептивну (сприйняття фізичних, психологічних та індивідуальних особливостей), які тісно переплітаються між собою та органічно доповнюють одна одну. Тому формування комунікативної компетентності школярів слід здійснювати комплексно, враховуючи перцептивну, комунікативну та інтерактивну сторони спілкування [1; 2; 3].

Для нас важливим є навчальна взаємодія як ефективний спосіб розвитку спілкування та формування комунікативних умінь, оскільки дитина соціалізується, спілкуючись зі своїми однолітками в процесі різних видів діяльності, а її практична співпраця у навчанні з різними суб'єктами є важливою умовою формування комунікативних умінь, які сприяють психічному розвитку дитини, впливають на загальний рівень її діяльності [4]. Хоча важливість спілкування у житті окремого школяра зростає, однак очевидно є ситуація – освітній процес практично залишає осторонь організоване й цілеспрямоване навчання цієї взаємодії і спілкування [5]. З огляду на зазначене, у центрі уваги постає проблема формування комунікативних умінь учнів.

Комунікативні уміння – це структурний елемент комунікативної активності, де активність виступає видом діяльності зі встановлення зв'язків з іншою людиною як об'єктом спілкування, тому оволодіння комунікативними вміннями переводить процес спілкування зі стихійного в керований; це здатність диференційовано використовувати для різних комунікативних цілей мовленнєві навички [5].

М. Пентилюк до комунікативних умінь відносить уміння правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж; будувати висловлювання відповідно до основної думки та адресата мовлення, використовувати найбільш вагомні факти для розкриття основної думки; будувати висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, а також обирати тип і стиль мовлення залежно від мети і ситуації спілкування; використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлювання тощо [6]. Тому комунікативні уміння – це уміння швидко та правильно орієнтуватися в умовах спілкування та планувати своє мовлення, цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; уміння швидко, оперативно та правильно орієнтуватися в умовах спілкування, що змінюються, швидко й точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, які одночасно відповідають ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям співрозмовника.

Деякі науковці розглядають комунікативні вміння як феномен комунікативної культури дитини, яка реалізується в ситуації спілкування, як групу умінь, що характеризують особистісні якості дитини, необхідні для організації та реалізації процесу спілкування та взаємодії дитини як колективного суб'єкта навчальної діяльності [7; 8].

Н. Голуб трактує комунікативні уміння як вміння легко контактувати й налагоджувати стосунки, вести діалог та брати участь у дискусії; виступати з повідомленням перед аудиторією, аналізувати різноманітні тексти, працювати з інформацією, готувати різні тексти тощо.

Сформованість комунікативних умінь має максимальне значення до моменту вступу до загальноосвітнього закладу, оскільки відсутність елементарних комунікативних умінь ускладнює спілкування дитини з однолітками й дорослими, призводить до зростання тривожності та порушує процес соціальної адаптації в цілому.

На основі аналізу праць зарубіжних та вітчизняних науковців ми розглядаємо комунікативні вміння як особистісні якості, необхідні людині для повноцінної реалізації спілкування, міжособистісної взаємодії, які проявляються в усвідомлених комунікативних діях школярів, в умінні будувати свою поведінку відповідно до завдань спілкування, вимогам ситуацій та особливостями співрозмовника.

Актуальним в наш час є розуміння поняття комунікативна компетентність, яка формується в умовах безпосередньої взаємодії "вчитель-учень", "учень-учень", оскільки є результатом досвіду спілкування між людьми, який набувається не тільки в процесі безпосередньої та опосередкованої взаємодії. У процесі опанування комунікативними вміннями людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм [9].

Тому тільки вчитель, неухильно висуваючи вимоги до дитини, оцінюючи її поведінку, створює умови для її соціалізації. Особливості навчальної діяльності школярів створюють умови для формування їх комунікативних умінь, тому можна сказати, що навчальна діяльність вимагає рефлексії, оцінки того, "яким я був" і "яким я став".

Для успішного формування комунікативних умінь школярів необхідно враховувати ступінь володіння вчителем комунікативними вміннями та вікові особливості учнів, пов'язані з одночасною потребою в відокремленні і включенні до групи. Тому необхідно формувати у школярів цілісну систему знань про механізми спілкування, вчити знаходити способи пізнання себе та розуміння інших людей. Оскільки відмінності сприйняття, розуміння й переробки інформації учасників комунікативного процесу ведуть до появи комунікативних бар'єрів – психологічних перешкод на шляху адекватної передачі інформації. І як наслідок можуть виникнути об'єктивні й суб'єктивні бар'єри, такі як: фонетичне нерозуміння (швидко

мова, слова-паразити), соціально-культурні бар'єри (політичні, релігійні, професійні та ін.), семантичні і стилістичні, почуття неприязні та упередженості в процесі спілкування.

Комунікативна спрямованість у методиці викладання української мови дає змогу реалізувати ціннісний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета Сучасний урок української мови у загальноосвітньому навчальному закладі – це урок, на якому вчитель використовує всі можливості дитини з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та моральних якостей, виховання мовної особистості)

В. Сухомлинський зазначав, що мовна культура дитини – це дзеркало її духовної культури, а важливим засобом впливу на школяра є краса і велич рідного слова [10].

У низці наукових праць вітчизняних дослідників розглядається проблема мовного впливу вчителя-словесника на формування комунікативних вмінь школярів. Важливими елементами мовного впливу на дитину виступає інтонація як складний комплекс просодійних елементів, що включають мелодику, ритм, інтенсивність мовлення, темп, тембр, логічний наголос тощо. Мовна інтонація – це сукупність системно зумовлених просодійних характеристик мови, до яких відносяться частота основного тону, інтенсивність і тривалість мовлення. Мовлення вчителя-словесника включно з просодією є передумовою для успішної реалізації комунікації і однією з основних навчальних цілей. Саме за допомогою вимови у розмовній мові виділяється семантичне навантаження висловлення, що сприяє його подальшого декодуванню школярем. Одночасно мовлення передає додаткову інформацію щодо мовця, інформацію про його регіональне походження, соціальний статус, емоційний стан та внутрішню позицію щодо змісту свого висловлення.

Висновки. Комунікативне спрямування сучасного навчально-виховного процесу загальноосвітнього закладу дає змогу реалізувати ціннісний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета. Тому, кожен учитель-словесник повинен урізноманітнювати традиційні навчальні форми оригінальними новаціями, створювати уроки цікавими для учнів, дарувати школярам радісне відчуття й усвідомлення власних розумових сил, творчу насагу, розвивати в них спостережливість, уважність та уміння швидко та якісно аналізувати мовний матеріал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Голуб Н. Б. Комунікативна компетентність сучасного учня старших класів : суть проблеми і шляхи її розв'язання / Н. Б. Голуб // Наукові записки. – Острого: Острозька академія, 2012. – Вип. 22. – С. 182–191. – (Серія "Філологічна").
2. Варзацька Л. О. Формування загальнонавчальних умінь як засіб досягнення цілей компетентнісної мовної освіти / Л. О. Варзацька // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Серія "Педагогічні науки". – Луцьк, 2014. – № 6. – С. 4–12.
3. Галаєвська Л. В. Діалогічна взаємодія як педагогічна і психологічна проблема / Л. В. Галаєвська // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 6. – С. 9–12.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
5. Соснова К. Розвиток комунікативних здібностей учнів на уроках української мови / К. Соснова // Дивослово. – 2012. – № 7. – С. 2–9.
6. Пентиліук М. І. Текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / М. І. Пентиліук // Українська мова та література в школі. – 2008. – № 1. – С. 4–6.
7. Кан-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный : Чеч.-Инг. кн. изд-во, 1979. – 135 с.
8. Лопатка Р. Т. Функціонально-комунікативний підхід у навчанні української мови / Р. Т. Лопатка // Рідні джерела. – 2003. – № 1. – С. 28–31.
9. Тімченко С. О. Критичне мислення: крок до комунікативної компетенції учня / С. О. Тімченко // Вивчаємо українську мову і літературу. – 2011. – № 19–21. – С. 2–10.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 196 с.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Holub N. B. Komunikatyvna kompetentnist' suchasnoho uchnia starshykh klasiv : sut' problemy i shliakhy yii rozv'iazannia [Communicative Competence of the Modern Student Senior Class : the Problem and How to Solve] / N. B. Holub // Naukovi zapysky [Scientific Notes]. – Ostroh : Ostroz'ka akademiia [Ostroh Academy], 2012. – Vyp. 22. – S. 182–191. – (Serii "Filolohichna" [Filology]).
2. Varzatska L. O. Formuvannia zahalnonavchalnykh umin' yak zasib dosiahnennia tsilei kompetentnisnoi movnoi osvity [Formation General Skills as a Means of Achieving the Objectives of Competence Language Education] / L. O. Varzatska // Naukovyi visnyk Shkhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii "Pedahohichni nauky" [Scientific Bulletin of Eastern National University named after Lesya Ukrainka. "Education Sciences"]. – Lutsk, 2014. – № 6. – S. 4–12.
3. Halaievskaya L. V. Dialohichna vzaemodiia yak pedahohichna i psykhohohichna problema Dialogic Interaction as a Pedagogical and Psychological Problem] / L. V. Halaievskaya // Ukrainska mova i literatura v shkoli [Ukrainian Language and Literature at School]. – 2014. – № 6. – S. 9–12.

4. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics] : [pidruchnyk] / F. S. Batsevych. – K. : Akademiia, 2004. – 344 s.
5. Sosnova K. Rozvytok komunikatyvnykh zdbnosteï uchniv na urokakh ukrainskoi movy [Development of Communicative Abilities of Students at the Ukrainian Lessons] / K. Sosnova // Dyvoslovo. – 2012. – № 7. – S. 2–9.
6. Pentyliuk M. I. Tekst yak osnova formuvannia rytorychnykh umin i navychok uchniv [Text as a Basis for Forming the Rhetorical Skills of Students] / M. I. Pentyliuk // Ukrainska mova ta literatura v shkoli [Ukrainian Language and Literature at School]. – 2008. – № 1. – S. 4–6.
7. Kan-Kalyk V. A. Osnovy professyonalno-pedahohycheskoho obshchenia [Fundamentals of Professional and Pedagogical Communication] / V. A. Kan-Kalyk. – Hroznyi : Chech.-Ynh. kn. yzd-vo, 1979. – 135 s.
8. Lopatka R. T. Funktsionalno-komunikatyvnyi pidkhid u navchanni ukrainskoi movy [Functional-Communicative Approach to Learning the Ukrainian Language] / R. T. Lopatka // Ridni dzherela [Native Sources]. – 2003. – № 1. – S. 28–31.
9. Timchenko S. O. Krytychne myslennia: krok do komunikatyvnoi kompetentsii uchnia [Critical Thinking : a Step to the Communicative Competence of Student] / S. O. Timchenko // Vyvchaiemo ukrainsku movu i literaturu [Studying the Ukrainian Language and Literature]. – 2011. – № 19–21. – S. 2–10.
10. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam [To Give my Heart to Children] / V. O. Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1988. – 196 s.

Харченко А. И. Формирование коммуникативных умений школьников в условиях компетентностного языкового образования.

В статье рассматривается генезис понятия "коммуникативные умения" в научной отечественной литературе, определяется важность формирования коммуникативной компетенции учащихся общеобразовательных учебных заведений. Автор анализирует особенности формирования коммуникативных умений в контексте современной языковой политики, уделяет внимание коммуникативному подходу как одному из приоритетных, акцентирует важность взаимосвязи школьного языкового образования с реальными потребностями общественной жизни.

Ключевые слова: коммуникативные умения, коммуникативная компетентность, общение, функции общения, учебное взаимодействие, коммуникация, коммуникативный подход.

Harchenko A. I. Formation of Communicative Abilities of Pupils in the Conditions of Competence Language Education.

In the article the author investigates the concept of "communication skills", "communication", "communicative approach" in the scientific literature, defined the importance of communicative competence of pupils of secondary schools, focuses on issues of competence of language education, including undeveloped pupils' communicative skills and their poor motivation training. The author analyzes the features of formation of communicative skills in the context of the current language policy, focuses on the communicative approach as one of the priority and emphasizes the importance of the relationship between school language education and real needs of our society. In the article the author defines competency language education priorities, including: the formation nationally conscious personality who has abilities and skills freely and communicative use her language. The author notes that modern communicative focus of the educational process in educational institutions will create opportunities to realize value, development and educational aspects of the Ukrainian language as a school subject. In modern teaching methodology the implementation of communicative approach ensures the creation of a special space for child's training; in which any pupil choose his own way of activity.

Pupils will easily express and argue their views, listen and understand alternative points of view of other children, defends their position in dialogue between teachers and staff. The role of the teacher in this approach is to correct a zone of proximal development of pupils, their progress in the subject. Only in the process of forming pupils' communicative competence, they will know the Ukrainian language professionally. Although language competence does not determine the success of communication, but creates the conditions for participation in the communication process, which affect both extralinguistic (psychological, social, national, history, age, etc.) and intralinguistic (complexity of the language system) factors.

Key words: communication skills, communicative competence, communication, communication functions, educational interaction, communicative approach.